

УДК 378.881.1:811.161.2
DOI: 10.24919/2313-2094.4/36.98551

Ірина ГУМЕНЮК
orcid.org/0000-0002-0790-6732

ДИСКУРСОЛОГІЧНІ ОРІЄНТИРИ У ВИКЛАДАННІ ДИСЦИПЛІНИ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ»

У статті порушується проблема трансформації змісту мовної освіти майбутніх фахівців початкової школи з урахуванням сучасних мовознавчих тенденцій, зокрема лінгвістики тексту та дискурсології. Окреслено вектори функціональності тексту в процесі формування професійного мовлення студентів. Розширено й поточнено поняття «дискурсивна компетентність». Розкрито можливості реалізації напрацювань дискурсології у змісті дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Ключові слова: *текст, дискурс, дискурсивна компетентність, дискурсивне мистецтво, дискурсологія, комунікативна компетентність, професійне мовлення.*

Ірина ГУМЕНЮК

ДИСКУРСОЛОГИЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ В ПРЕПОДАВАНИИ ДИСЦИПЛИНЫ «УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК ПО ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ НАПРАВЛЕНИЮ»

В статье поднимается проблема трансформации содержания языкового образования будущих специалистов начальной школы с учётом современных языковедческих тенденций, в частности лингвистики текста и дискурсологии. Определены векторы функциональности текста в процессе формирования профессиональной речи студентов. Расширено и уточнено понятие «дискурсивная компетентность». Раскрыты возможности реализации наработок дискурсологии в содержании дисциплины «Украинский язык по профессиональному направлению».

Ключевые слова: *текст, дискурс, дискурсивная компетентность, дискурсивное искусство, дискурсология, коммуникативная компетентность, профессиональная речь.*

Постановка проблеми. Кінець ХХ – початок ХХІ століття у сфері лінгвістичних досліджень позначені «антропологічним переворотом»,

© Гуменюк Ірина, 20017

зміщенням акцентів з вивчення сталих мовних структур до діяльнісного аналізу мовленнєвого процесу в широкому соціальному контексті. Ці зміни спричинили активні наукові пошуки шляхів трансформації змістового наповнення дисциплін гуманітарного циклу у вищих навчальних закладах з врахуванням новітніх мовознавчих тенденцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Євроінтеграційний напрям освіти вимагає забезпечення якості освітніх послуг під час професійної підготовки майбутніх фахівців, зробивши освітні послуги більш привабливими та поліпшивши їх шляхом змістового вдосконалення [6, 190]. Проблема оновлення концептуально-методологічних орієнтирів у процесі викладання мовознавчих курсів у педагогічних ВНЗ є досить новою і малодослідженою. Зокрема, на тісному зв'язку лінгвопрагматики з філософією мови, соціолінгвістикою, психолінгвістикою, теорією мовленнєвих актів, функціональним синтаксисом, лінгвістикою тексту, дискурсивним аналізом, конверсаційним аналізом, етнографією мовлення, когнітивною, комунікативною лінгвістикою та іншим напрямками науки про мову наголошує у своїх працях професор Ф. Бацевич [1, 29 – 37]. Такі науковці, як Р. Дружененко, М. Криський, Г. Лукаш, О. Потапенко, Н. Шульжук досліджують питання перегляду лінгвістичних засад дисциплін «Українська мова за професійним спрямуванням» та «Сучасна українська мова». На тісному зв'язку дискурсології з педагогікою, дипломатією, риторикою, діловою комунікацією, соціальною роботою наголошують окремі зарубіжні дослідники [9, 8].

Як бачимо, проблема формування змісту мовної освіти майбутніх фахівців початкової школи з урахуванням сучасних мовознавчих тенденцій актуальна і потребує ґрунтовного опрацювання.

Метою статті є дослідження можливостей реалізації у змісті дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» наукових напрацювань лінгвістики тексту та дискурсології як відгалужень сучасної комунікативної лінгвістики.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання конкретних завдань:

- 1) окреслити вектори функціональності тексту в процесі формування професійного мовлення студентів;
- 2) поточнити й розширити поняття «дискурсивна компетентність»;
- 3) розкрити можливості реалізації результатів досліджень дискурсології у змісті дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням».

Основний зміст і результати дослідження. Важливим вектором розвитку сучасної мовознавчої науки є лінгвістика тексту, що виникла в 60-х рр. ХХ ст. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ переорієнтував дослідження тексту зі структурно-семантичної площини

(виявлення стильових особливостей тексту, його семантики й граматики) в психолінгвістичному, прагматичному, когнітивному й функціонально-комунікативному напрямках. А це, зі свого боку, зумовило розгляд текстової структури не як пасивного об'єкта, а як складного мовленнєвого процесу, який пов'язує адресанта й адресата, зумовлює їхнє сприйняття і розуміння один одного з врахуванням як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних параметрів.

Оскільки текст був і залишається центральною ланкою в комунікативному процесі, його функціональність у формуванні професійного мовлення майбутніх педагогів виражається кількома векторами:

1) використання текстових масивів як позитивних зразків для формування професійно орієнтованого мовлення (в усній та писемній формах);

2) як матеріалу для редагування (негативні зразки інтелектуального продукту);

3) як контексту для аналізу граматичних категорій;

4) як знакової форми наукового знання для формування дослідницької компетенції студентів;

5) як стандартизованої форми документального закріплення інформації (під час вивчення документації);

6) як фіксованого контексту для засвоєння професійної термінології;

7) як джерела пізнання нової інформації;

8) як носія виховного потенціалу (формування патріотизму, громадянської активності, мовної свідомості тощо);

9) як засобу популяризації фахових знань і, як наслідок, – підвищення мотивації до навчання;

10) як засобу створення навчально-мовленнєвих (комунікативних) ситуацій із врахуванням лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів, що розширює поняття «текст» до категорії «дискурс», яка є предметом дослідження лінгвістики тексту й прагмалінгвістики.

Лінгвістика тексту трактує поняття «дискурс», на відміну від дефініції поняття «текст» як зв'язної послідовності речень або мовленнєвих актів, як «складне комунікативне явище, що містить, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, установки, мету мовця, спрямованість на його ментально-прагматичну сферу і т. ін.» [3, 18].

На думку Л. Компанієць, дискурс, з одного боку, пов'язаний з умовами та ситуацією спілкування, в якій він виникає та сприймається, а з іншого, – з його учасниками, мовцями, відображаючи їх картину світу, інтенції, установки, досвід. Тому дискурс розглядають з психологічними, соціокультурними, прагматичними та іншими чинниками. Розуміння дискурсу як поняття, ширшого за текст, яке пов'язане з екстралінгвістичними властивостями акту спілкування, підкреслює його переваги над текстом і робить можливим для використання у навчальному процесі,

оскільки під час звернення до дискурсу студенти знайомляться із зразками мовленнєвої і немовленнєвої поведінки [5, 166].

У предметному полі дискурсології, крім загальних питань сутності, структури й функцій дискурсу, розміщуються й конкретні групи дискурсів, зокрема [9, 8]:

1) інституційні дискурси (педагогічний, медичний, науковий, адміністративний, військовий, спортивний, релігійний, сімейний та ін.);

2) дискурси ідентичності (національної, наднаціональної, регіональної та ін.);

3) політичні дискурси (дискурси демократії, авторитаризму, популізму, парламентаризму, расизму тощо);

4) медіадискурси (PR-дискурс, ТВ-дискурс, дискурс реклами та ін.);

5) бізнес-дискурси (дискурси ділового спілкування, маркетингу, корпоративної культури тощо);

6) арт-дискурси (дискурси театру, літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, кіномистецтва тощо);

7) дискурси субкультур (дискурси молодіжних культур, кримінальний дискурс та ін.);

8) дискурси середовища проживання (дискурс будинку, інтер'єру, міста, ландшафту тощо).

Як бачимо, у змісті дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» знаходять відображення й потребують методологічного аналізу елементи педагогічного, наукового, публіцистичного, адміністративного дискурсів, національної ідентичності, дискурси ділового спілкування, риторичний, документний дискурс та інші.

У цьому контексті В. Карасик виділив кілька підходів до розгляду дискурсу: 1) з позиції мовця – як його комунікативна компетенція; 2) з позиції текстотворення – як мовна компетенція; 3) з позиції ситуації спілкування – як комунікативні ситуації у різних сферах спілкування [4, 25 – 33].

Крім того, до змісту дискурсології сучасні науковці вносять «дискурсивне мистецтво» [9, 8], що трактується як «мистецтво управління процесом комунікації, пов'язане зі встановленням такого режиму спілкування, в якому між усіма його учасниками досягається атмосфера довіри, розуміння, погодження, солідарності» [9, 8]. На нашу думку, дискурсивне мистецтво є необхідним елементом професіограми фахівця початкової школи, зорієнтованим на формування вмінь ефективної організації комунікативного процесу в професійному середовищі, а тому може формулюватися як «дискурсивна компетентність».

У результаті аналізу наукових трактувань поняття «компетентність» (М. Головань, Ю. Єщенко, І. Родигіна, Ю. Татур, М. Холодна й ін.) та врахування наявних підходів до класифікації дискурсів, можемо запропонувати дефініцію терміна «дискурсивна компетентність» – усвідомлена

здатність особистості до ефективної організації процесу комунікативної взаємодії, управління ним для досягнення визначеної мети.

З огляду на вищезазначене, не можемо погодитися з трактуванням дискурсивної компетентності І. Прокоп, М. Бобак, Г. Бобак та інших учених – як компонента комунікативної компетентності, що «являє собою здатність побудови цілісних, логічно пов'язаних висловлювань з використанням різних функціональних стилів в усній і письмовій мові; передбачає вибір лінгвістичних засобів залежно від типу висловлювання» [7]. Таке трактування розглядає дискурс тільки з позиції мовця, не враховуючи екстралінгвістичні чинники, ситуацію спілкування, досвід та інтенції учасників комунікації. На нашу думку, виходячи з багатогранності дискурсу, дискурсивна компетентність – ширше поняття, ніж комунікативна компетентність, оскільки містить у собі, крім лінгвістичних та мовленнєвих умінь, ще й врахування об'єктивних (незалежних від мовця) факторів, психологічні, екстралінгвістичні й поведінкові чинники, ментально-прагматичну сферу комуніканта, а також його комунікативно-управлінські якості щодо організації позитивної атмосфери спілкування, які передбачають активізацію аналітичних, прогностичних, оцінних та інших розумових процесів. Інакше кажучи, комунікативна компетентність, притаманна учасникам спілкування, переростає в дискурсивну компетентність, якщо мова йде про ініціативного комуніканта, який бере на себе функції управління комунікативним процесом у будь-якій сфері спілкування.

Формування дискурсивної компетентності майбутніх фахівців початкової освіти передбачає створення відповідних «дискурсів» у процесі навчання з метою забезпечення його діяльній основи. Курс «Українська мова за професійним спрямуванням» дає можливість «адаптації» його змісту до будь-якої спеціальності чи напряму навчання. Оскільки кожна тема легко може бути внесена у відповідний професійний контекст. Зокрема, формування дискурсивних умінь під час опанування усної професійної комунікації може відбуватися шляхом створення комунікативних ситуацій типу: «Телефонна розмова керівника з підлеглим», «Співбесіда з працедавцем», «Запізнення на роботу», «Ділові перемовини щодо співпраці студентської ради та дирекції Інституту», «Збори з актуальної педагогічної проблеми», «Нарада оргкомітету з проведення студентської наукової конференції», «Суперечка зі співробітником», «Батьківські збори», «Суперечка з викладачем», «Відмова в проханні» тощо.

За А. Буднік, матеріалом дослідження процесу дискурсивної діяльності комунікантів слугує аналіз усної спонтанної комунікації, коли адресант і адресат перебувають у безпосередньому контакті один з одним і несуть взаємну відповідальність за наслідки спілкування. Інакше кажучи, дискурсні вміння виявляються у можливості вибрати адекватну страте-

гію спілкування, а отже, йдеться про комплекс мовленнєвої і немовленнєвої поведінки з метою реалізації комунікативного наміру кожного з партнерів [2, 41]. Оскільки спонтанності в навчально-мовленнєвій ситуації досягти важко, то необхідним прийомом залишається аналіз студентами відтвореного дискурсу з врахуванням усіх його функціональних елементів: побудови висловлювань, їх емоційно-експресивного навантаження, використання етикетних формул та екстралінгвістичних засобів, оцінки уявної ситуації спілкування, інтенцій комунікантів, їх соціального статусу і належної до нього поведінки, попередніх установок і досвіду, мети спілкування та його результату.

Зазначимо, що така форма дискурсивного навчання буде ефективною за умови використання викладачем трирівневої системи підготовки:

- 1) аналіз готового типу дискурсу, продемонстрованого з екрану, з допомогою викладача;
- 2) аналіз відтвореного студентами на занятті дискурсивного завдання (діалог, інсценування тощо);
- 3) аналіз фрагмента дискурсу, створеного спонтанно в процесі заняття.

Поступове ускладнення процесу дослідження усної дискурсивної діяльності як на позитивному, так і на негативному матеріалі, сприяє усвідомленню студентами всіх чинників, важливих для формування їх дискурсивної компетентності.

Значно складнішим, на думку науковців, є визначення дискурсивних умінь у сфері писемної комунікації. З одного боку, дискурс у сфері писемної комунікації характеризується тим, що питома вага припадає на текст і текстову категорію зв'язності, завершеності, композиційної оформленості, цілісності, а з іншого, – певну складність становить урахування параметрів екстралінгвістичного контексту, оскільки письмовий мовленнєвий витвір звично створюється поза безпосередньою комунікативною ситуацією [2, 41].

Вивчення писемних типів дискурсу в курсі української мови за професійним спрямуванням передовсім спирається на стильову диференціацію текстів. О. Селіванова письмовий дискурс диференціює на безадресатний та адресатний [8, 135]. Безадресатні дискурси (художні, наукові, публіцистичні, розмовні, епістолярні) можуть інтерпретуватися від імені автора (*Коли створювався текст? Що хотів донести до читача автор? Які емоції хотів передати? Що сам при цьому відчував? Які мовні засоби використав? Про що свідчать застосовані розділові знаки?*). При цьому можна виділити два основні етапи в опануванні писемного дискурсу: 1) аналіз готового тексту в дискурсологічному аспекті; 2) самостійне створення відповідних письмових дискурсів з наступним їх аналізом.

До адресатних текстів О. Селіванова відносить листи, повідомлення, записки, стверджуючи, що вони мають тісний конкретизований зв'язок

інтенції та інтерпретанти [8, 41]. На нашу думку, названі елементи входять до документного дискурсу і повинні опановуватися студентами в курсі «Українська мова за професійним спрямуванням» за такими етапами:

- 1) призначення документа;
- 2) повноваження особи – автора документа;
- 3) мета створення документа;
- 4) структура документа;
- 5) допустимі мовні засоби (типи речень, добір слів, зворотів, ділових фразеологізмів тощо);
- 6) недопустимі порушення в оформленні документа.

Позитивні результати опанування документного дискурсу можливі тільки за умови врахування всіх його елементів та етапів аналізу.

Висновки. Таким чином, мовна освіта сучасних фахівців початкової школи буде недосконалою без врахування досягнень новітніх лінгвістичних напрямів. Аналіз змісту дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням» розкрив широкі можливості для реалізації в ньому напрацювань дискурсології та формування дискурсивної компетентності студентів, що зумовлено трансформаційними освітніми процесами і запитамі суспільства. Перспективними для подальших наукових досліджень є проблеми використання в структурі дисциплін гуманітарного циклу досягнень інших мовознавчих напрямів, зокрема, лінгвопрагматики, етнолінгвістики, лінгвістики неправди тощо.

Література

1. Бацевич Ф.С. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці / Ф.С. Бацевич // Мовознавство. – 2009. – № 1. – С. 29 – 37.
2. Буднік А.О. Особливості вивчення дискурсу в писемній та усній комунікації / А.О. Буднік // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. Том 1. – 2016. – № 5. – С. 39 – 42.
3. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / Т.А. Дейк, В. Кінч. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Карасик В. Структура институционального дискурса / В. Карасик // Проблемы языковой коммуникации. – Саратов, 2000. – С. 25 – 33.
5. Компанієць Л.Г. Принципи та стратегії формування дискурсивних вмінь як основа ефективної іншомовної ділової комунікації / Л.Г. Компанієць // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2016. – Випуск 62. – С. 165 – 168.
6. Плачинда Т. Інтегративний підхід під час професійної підготовки майбутніх фахівців / Т. Плачинда // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». – Дрогобич, 2016. – Випуск 3/35. – С. 190 – 198.
7. Прокоп І.А. Педагогічні умови формування дискурсивної компетенції майбутніх медичних працівників / І.А. Прокоп, М.І. Бобак, Г.Р. Бобак // VI Международная научно-практическая конференция «Образовательный процесс: взгляд

изнутри» (17 – 18 декабря 2013 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/6_prokop.htm.

8. Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О.О. Селіванова. – К. : Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.

9. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология»). – Екатеринбург : Издат. Дом «Дискурс-Пи», 2006. – 177 с.

References

1. Batsyevych F.S. Linhvistychna prahmatyka: sproba obgruntuvannia problemnoho polia i doslidnytskoi odynytsi (*Linguistic pragmatics: an attempt to substantiate the problem field and research unit*), Movoznavstvo, 2009, Vol. 1, pp. 29 – 37. [in Ukrainian]

2. Budnik A.O. Osoblyvosti vyvchennia dyskursu v pysemnii ta usnii komunikatsii (*Features of the study of discourse in written and oral communication*), Naukovyi visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriiia «Filolohichni nauky», Movoznavstvo, Tom 1, 2016, Vol. 5, pp. 39 – 42. [in Ukrainian]

3. Deyk T.A. Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya : per. s angl. (*Language. Knowledge. Communication*), M., Progress, 1989, 312 p. [in Russian]

4. Karasik V. Struktura institutsionalnogo diskursa (*The structure of the institutional discourse*), Problemy yazykovoy kommunikatsii, Saratov, 2000, pp. 25 – 33. [in Russian]

5. Kompaniets' L.H. Pryntsyipy ta stratehii formuvannia dyskursyvnykh vmin yak osnova efektyvnoi inshomovnoi dilovoi komunikatsii (*Principles and strategies of formation of the discursive abilities as a basis for effective business communication in foreign languages*), Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna», 2016, Vypusk 62, pp. 165 – 168. [in Ukrainian]

6. Plachynda T. Intehratyvnyi pidkhid pid chas profesiinoy pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv (*An integrative approach during the professional preparation of future experts*), Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedahohika», 2016, Vol. 3/35, pp. 190 – 198. [in Ukrainian]

7. Prokop I.A. Pedahohichni umovy formuvannia dyskursyvnoi kompetentsii maibutnikh medychnykh pratsivnykiv (*Pedagogical conditions of formation of the future medical workers' discursive competence*), VI Mezhdunarodnaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya «Obrazovatel'nyy protsess: vzglyad iznutri» (17 – 18 dekabria 2013 g.) [Electronic resource]. – Access mode : http://www.confcontact.com/2013-obrazovatelnij-process/6_prokop.htm. [in Russian]

8. Selivanova O.O. Aktualni napriamy suchasnoi linhvistyky (analytychnyi ohliad) (*Actual directions of modern linguistics (analytical review)*), K., Fitosotsiotsentr, 1999, 148 p. [in Ukrainian]

9. Sovremennye teorii diskursa: multidistsiplinarnyy analiz (Seriya «Diskursologiya») (*Modern theories of discourse: multidisciplinary analysis (series «Discursology»)*), Yekaterinburg, Izdatelskiy Dom «Diskurs-Pi», 2006, 177p. [in Russian]

Одержано 14.12.2016